

Ponte a Ema, de geboorteplaats van Gino Bartali.

De Arno over

‘Als we samen doen wie het hardst kan, laten we dan allebei een beetje winnen! Jij deze keer en ik de volgende keer!’ schreeuwde Gino zijn jongere broer achterna, terwijl ze de steile, zonovergoten heuvels bij Ponte a Ema op fietsten. Het gruis stoof op rond hun wielen en Gino deed zijn best om geen stof te happen. Hij veegde zijn zweterige hand af aan zijn korte broek in een poging de hardnekkig vastplakkende stukjes roest van zijn fiets eraf te krijgen, en drukte zijn ellebogen tegen zijn lichaam, net als zijn helden wanneer ze naar de overwinning sprintten, de handen stevig om het gestroomlijnde stuur geklemd. Gino trapte met alle kracht waarover hij beschikte de pedalen rond en schoot Giulio voorbij. Hij grijnsde naar zijn broertje achter hem toen ze begonnen aan de afdaling naar huis. Morgen zouden ze weer gaan hardrijden, en op dat vergeten stuk weg in Toscane leek elke dag eindeloos.

Fietsen was dé passie geworden van het tweetal; het bracht opwinding en avontuur in hun onaanzienlijke, saaie geboorteplaats. Want in de jaren twintig van de vorige eeuw was Ponte a Ema, vlak bij de elegante stad Florence, een slaperig dorp. Het lag aan de oever van de Ema, een zijrivier van de Arno, en te midden van de wijngaarden, glooiende heuvels en lavendelblauwe verten die Toscane later zijn wereldfaam bezorgden. Ponte a Ema, bij een brug in de weg van Florence naar Bagno a Ripoli, was een onbeduidende vlek op de kaart. Je zag het zó over het hoofd, ook al lag het op niet meer dan zes kilometer van de Piazza del Duomo in Florence. En hoewel het een bescheiden aanbod had aan zaken die in die tijd in elk Italiaans plaatsje te vinden waren – een kerk, een bank, een fietsenwerkplaats, een eenvoudige kapperszaak, een graanmolen, een kleine wijnhandel, een school met

vijf lokalen in een boerenhuis –, had het geen gemeentehuis of eigen piazza, dat kloppende hart van het Italiaanse gemeenschapsleven waar de *nonni*, de grootouders, elkaar ontmoeten voor kaartspelletjes, en waar straatkatten wegschieten voor rondrennende kinderen en stuiterende voetballen. Bij gebrek aan een dorpskern leek Ponte a Ema een toevallig bewoonde doorgangspek tussen twee belangrijker plaatsen in. Dát er belangrijker plaatsen bestonden, zou pas veel later tot Gino doordringen. In die tijd was Ponte de hele wereld die een jongen zich kon wensen.

Gino Giovanni Bartali, geboren op 18 juli 1914, was een spichtig ventje met blauwe ogen en een ragebol van zwarte krullen. Hij woonde met zijn ouders, Torello en Giulia, zijn oudere zussen Anita en Natalina, en zijn broer Giulio, in een van de crèmekleurige huurpanden met twee verdiepingen aan de Via Chiantigiana, de hoofdstraat van Ponte a Ema, waar al het rumoer van het dagelijks leven zich afspeelde. Net als de meeste appartementen aan de Chiantigiana bestond dat van de Bartali's uit één enkele kamer en een klein keukentje. 'Thuis', daarbij moest Gino denken aan de bescheiden woonstee van Gepetto, de driftige Toscaanse timmerman uit Carlo Collodi's *Pinokkio*, die op de vuist ging met iedereen die iets zei wat hem niet zinde en die Pinokkio sneed uit een stuk hout. 'Het meubilair had niet simpeler kunnen zijn: een bejaarde stoel, een wankel oud bed en een tafel die op instorten stond,' schrijft Collodi. 'Hoe klein Gepetto's huis ook was, het was netjes en gerieflijk.'

Het huis van de Bartali's had dezelfde eenvoudige charme. De kinderen hielpen Giulia om de kruiken met water te vullen bij bronnen in de buurt. De Bartali's deelden met een aantal families op hun verdieping een toilet aan het eind van de gang, dat bestond uit een bankje met een gat, met daaronder gelijkvloers een beerton om alles op te vangen. Stromend water kwam, net als elektriciteit, pas na de Tweede Wereldoorlog.

Veel ruimte hadden ze al met al niet, maar Gino kende niet anders. Bovendien gebeurde het allemaal buiten. Langs de weg konden de dorpsjongens urenlang gebogen staan over een knikkerspel; ze hielden hun eigen kleurige glasbolletjes goed in de gaten en spiedden

met arendsogen naar de exemplaren die ze die dag aan hun collectie hoopten toe te voegen. Voor Gino en zijn vrienden was dat een serieuze aangelegenheid, die bijna onveranderlijk uitliep op een fikse knokpartij. Het enige wat daar een einde aan kon maken was de klap van opengegooide luiken wanneer iemands moeder vanuit het raam een snerpande kiffserenade inzette. Gino kreeg altijd de volle laag wanneer hij overdekt met blauwe plekken thuiskwam voor het avondeten. Hij was mager en ondermaats, waardoor hij al bij de eerste tik onderuitging, maar dat weerhield hem er niet van om meteen op te springen en van zich af te slaan. Gino wist dat hij de zwakste was, maar hij had een hekel aan gepest worden. 'Ik had graag vriendjes willen hebben die geen misbruik maakten van het feit dat ze sterker waren en me na elk knikkerspel een pak rammel gaven,' zei hij later. Als kind was hij echter al koppig genoeg om voor zichzelf op te komen, ook al eindigde het zelden in zijn voordeel. 'Ik had weinig geluk bij het knikkeren, en in boksen was ik nog slechter.'

Als hij met zijn vrienden uitzwermdde over de omringende velden om tikkertje te spelen of diefje-met-verlos, ging het er eerlijker aan toe en bleef het vechten binnen de perken. De boomgaarden buiten het dorp waren ideaal om verstoppertje te spelen of om elkaar na te zitten, tussen de eindeloze lijnen met wit wasgoed dat daar deinend hing te drogen. Veel van de bewoners van Ponte a Ema werkten namelijk voor kleine bedrijfjes die het linnengoed en de fijne was deden voor rijke mensen in Florence. Het transport werd gedaan door de mannen, die het wasgoed ophaalden en afleverden op een door een muilezel getrokken sleepwagen. Het vuile werk werd uiteraard door vrouwen gedaan. Met hun borstels boenden ze de zachte hopen wasgoed met zeep van potas vlekkeloos schoon. Ze wasten hemden in wijde betonnen bassins die *viaios* werden genoemd; de grote beddenlakens spoelden ze uit in de Ema bij de *ponte*, de brug waaraan het dorp zijn naam ontleende. Wanneer elke vlek zorgvuldig was verwijderd, werd alles naar de boomgaarden gebracht en te drogen gehangen in eindeloze geurige rijen van textiel – een volmaakte plek om cipiers te ontvluchten of op wacht te staan om een gladde boef bij z'n lurven te grijpen en triomfantelijk naar het dorp over te brengen,

waar hem een zekere berechting en straf wachtten.

‘Wij kinderen vermaakten ons prima met weinig of niets,’ zei Gino. Ze speelden op het smalle, rechthoekige schoolplein *murielle*, een spel waar tegels en gladde stenen voor werden gebruikt, en *diecone* op het kerkhof van Ponte; wie de meeste grafkaarsen neerhaalde door er muntjes naar te gooien won tien cent. Ze gingen stiekem naar de Arno om te zwemmen – wat verboden was, omdat de stroming en plotselinge draaikolken in de rivier levens hadden gekost, en Gino’s moeder had een keer zijn kleren meegenomen om hem een lesje te leren, zodat hij in zijn blootje naar huis moest hollen. Maar meestal sprongen Gino en zijn vrienden op uit het water, kleedden zich aan en renden, als iemand een paar centen bij zich had, naar de fabriek op de oever die aan het eind van de dag gebroken stukken *biscotti* in de uitverkoop had, met smaken als vijgen of sambuca.

Het favoriete tijdverdrijf van Gino moest geheim blijven, want anders zou dat zeker uitdraaien op een confrontatie met de leren riem van zijn vader. Torello’s fiets had Gino altijd gefascineerd, en op een dag vatte hij het plan op om erop te leren rijden. De fiets was veel te groot voor een jongen van zijn postuur, maar hij was vastbesloten. Hij benaderde het ding als een stierenvechter in de arena. Toen hij zijn linkervoet op de trapper had weten te krijgen, stak hij zijn rechterbeen onder de stang door en zette die op de andere trapper. Zo bleef hij staan, wankelend, veel te klein om op het zadel te kunnen zitten, en reikte van onderaf naar het stuur. Verkramp en wiebelend leerde hij zichzelf om met het onhandige ding te manoeuvreren, zich amper bewust van de grappen en het gelach die zijn onhandige exercities te weegbrachten. Terwijl hij uit alle macht probeerde in balans te blijven fietste hij daar zo door de zijstraatjes van Ponte a Ema.

Als dat had gekund, had Gino graag al zijn dagen doorgebracht met buiten spelen. Helaas was de school voortdurend een spelbreker. ‘Ik had weinig zin om te leren,’ zei hij. Gino’s gebrek aan discipline maakte zijn vader woest, en zijn moeder ergerde zich eraan dat haar zoon meer broeken versleet bij het spelen dan in de schoolbanken. Maar hun preken waren aan dovemansoren gericht, en zodoende werd dit een terugkerend tafereel voor de familie Bartali:

‘Ik hou niet van school,’ zei Gino.

‘Je gaat erheen, punt uit,’ antwoordde Torello dan.

Maar Torello’s vasthoudendheid bracht Gino er niet toe om ijverig te gaan leren. Al in de eerste klas bleef hij zitten, en het enige positieve wat zijn onderwijzers over hem wisten te vertellen, was dat hij goed was in persoonlijke hygiëne. Toch stond zijn vader erop dat hij *la sesta* afmaakte, de hoogste klas van de lagere school. Het schooltje van Ponte a Ema ging echter maar tot en met de vijfde, en dus moest Gino naar Florence toe om het laatste jaar te kunnen volgen. ‘Om naar Florence te kunnen heb je een fiets nodig, en een fiets kost geld,’ vertelde Torello zijn zoon. ‘En dat geld moet je zelf verdienen.’

Als zoveel mannen in die tijd was Torello de belangrijkste kostwinner van het gezin. Hoewel zijn naam in het Italiaans ‘jonge stier’ betekende, bewoog Torello zich met de rust van een oud werkpaard. Zijn gelaatstreken verrieden nauwelijks wat er in hem omging. Hij droeg altijd een baret, en zijn mond, waar meestal een sigaar in hing, ging verborgen onder een dikke snor. Zijn fysieke verschijning was veelzeggender. Hij was klein en pezig, en beschikte over behoorlijk wat lichamelijke kracht.

Torello was gewend om hard te werken, maar zijn werk als dagloner bood hem weinig bestaanszekerheid. Hij werkte meestal op de akkers, en als daar niets te doen was, werkte hij in een lokale steengroeve, waar het blauwige leisteen gewonnen werd waarmee de straten van Florence geplaveid waren. Wanneer er geen werk in de groeve was, kon Torello in Florence terecht als metselaar in de bouw. Als hij ook daar niets vond, ging hij naar de Arno om zand te verzamelen dat gebruikt werd om cement te maken. En als laatste toevlucht had hij in de vroege ochtend een baantje als dover van de olielampen waarmee destijds de straten werden verlicht. Met al die noeste arbeid verdiende een dagloner als Torello niet veel meer dan het toenmalige equivalent van een euro per uur.

Noodgedwongen ging ook Giulia uit werken, ook al bedroeg het uurloon voor vrouwen in die tijd vaak minder dan de helft van wat mannen verdienden. Geld was zo’n schaars goed voor de Bartali’s

dat Giulia ternauwernood haar huis haalde om van Gino te bevelen, aangezien ze die ochtend nog naar een klooster in de heuvels was gelopen voor een baantje als dienstmeisje. Net als Torello maakte ze lange dagen op de akkers, bij de oogst en in de wijngaarden. Hoewel ze klein en stevig was, eiste dit zware werk zijn tol: ze had vaak last van hevige pijnen in haar benen. Maar Giulia was inventief en veerkrachtig. Na een zware dag weekte ze een doek in zout en azijn, wrong die uit en legde hem daarna vijf minuten op haar benen. Als de pijn erg hevig was, wreef ze met een kompres van natgemaakte sigarenpeuken over de pijnlijke gebieden tot de pijn afnam.

Hoe primitief deze remedies ook waren, ze hielpen Giulia om werkdagen vol te houden die tot lang na zonsondergang doorgingen. Na de vele uren op het land bracht Giulia in de avonduren nog wat extra geld in het laatje met borduurwerk, aan het fijne kantwerk dat bij de bruidsschat hoorde van elke Florentijnse dame van aanzien. Ze moest moeizaam manoeuvreren om naast al dit werk haar huishouden te bestieren en man en kinderen te voeden. Een schraal bestaan dat alleen rust kende op de zondagen, maar dat in Ponte a Ema en de rest van Toscane toen verre van uitzonderlijk was. In het begin van de twintigste eeuw werkte de Toscaanse plattelandsbevolking gemiddeld veertien uur per dag – 30 procent meer dan Italianen vandaag de dag.

Torello had Gino al meermalen een uitbrander gegeven om hem de waarde van een lire bij te brengen. Als Gino gedwee plaatsnam aan tafel voor het avondeten, met een warrige haardos door de vechtpartijtjes op het schoolplein, wist hij al wat hem te wachten stond: 'Geld hebben we nodig om te eten, en zeker niet om boeken te kopen voor een jongen die ze gebruikt om zijn vrienden ermee op het hoofd te slaan.' La sesta kwam snel dichterbij, en daarmee ook de noodzaak tot vervoer. De twaalfjarige Gino moest een baantje zien te vinden. Hoewel hij en Giulio hun moeder en zussen al sinds jaar en dag hielpen bij het borduren (Gino was bijzonder bedreven in kantwerk), vond zijn vader dat zijn oudste zoon nu een eigen baan moest vinden. Gino was niet sterk genoeg om als dagloner of metselaar bij zijn vader in de leer te gaan, en dus besloot Giulia op zoek te gaan naar een simpele

en niet al te fysiek belastende baan voor haar zoon. Uiteindelijk vond ze een stel boeren in een naburig dorp die een jongen zochten om te helpen met het ontwarren van raffia, dat gemaakt werd van lange slierten palmbiad, en waarmee wijnranken en kwetsbare planten werden opgebonden. Het werk was heel simpel, maar voor een jongen die het liefst buiten was met zijn vrienden was het ook een oefening in ondraaglijke verveling. Gino wist het alleen vol te houden door het vooruitzicht van een eigen fiets.

Gino werd geobsedeerd door zijn nieuwe doel, en door elke fiets die hij tegenkwam. Maar Ponte a Ema was en bleef een uithoek: nooit kwam er eens een wielervedstrijd door het plaatsje heen. De enige groepjes wielrijders die Gino zag, waren metselaars die op weg waren naar hun werk in Florence. Vaak reden ze op fietsen zonder trappers, omdat die te duur waren om te vervangen als ze kapot waren. 'Het zou nog een tijd duren voor ik een sporttijdschrift onder ogen kreeg en een wereld ontdekte waar je ging wielrennen in een zwarte broek en een kleurige trui.' Ondertussen ging hij door met geld verdienen voor een eigen fiets, terwijl hij stiekem oefende op de fiets van zijn vader, en raakte hij stukje bij beetje vertrouwd met het voorwerp dat zijn leven zou veranderen.

De fiets was al meer dan een eeuw ouder dan Gino, maar de eerste versies waren weinig meer geweest dan houten paarden op wielen. In 1790 reed een Fransman op zo'n exemplaar een primitieve wedstrijd om de Champs-Élysées. In 1839 kwam de Schotse smid Kirkpatrick Macmillan met een mechanisch paard met pedalen, waardoor berijders zich niet meer hoefden af te zetten om vooruit komen. Dit prijzige vermaak werd al gauw populair in Noord-Amerika. Oliver Wendell Holmes schrijft over de jaren voor de Burgeroorlog: 'Sommige van de Harvard-studenten die in mijn buurt woonden, bezaten een toestel dat ze vélocipède noemden, en daarmee bewogen ze zich als waggelende eenden voort.'

De volgende vinding, met een slinger die het voorwiel aandreef, kwam uit Frankrijk. Deze versie was geen lang bestaan beschoren: de bijnaam – 'bottenschudder' – zegt voldoende. De Engelsen volgden

met een eigen ontwerp, herkenbaar aan het belachelijk grote voorwiel en minuscule achterwiel. Een schrijver vertelt over deze hoogwiel: ‘De berijder zat op de stratosferische hoogte van acht voet, waardoor een eerste kennismaking angstig veel weg had van boven op een bewegende lantaarnpaal zitten.’ Tegen het eind van de negentiende eeuw verscheen, dankzij de uitvinding van opblaasbare banden, de moderne fiets, die een betere vering had en meer veiligheid bood. De eerste Italiaanse fietsfabriek, Bianchi, vestigde zich in 1885 in Milaan, naar aanleiding van de oprichting van de Touring Club Ciclistico Italiano, een jaar eerder in dezelfde stad. Dankzij verbetering van de productiemethoden en hogere lonen voor fabrieksarbeiders werd de fiets steeds bereikbaarder voor de gemiddelde arbeider. In 1893 moest een Franse werkmans nog het loon voor drieëntwintig zware werkweken neertellen om een nieuwe fiets te kopen. In 1911 was dat al gezakt naar vijf werkweken, dankzij gestegen lonen en gedaalde prijzen. In Italië maakten katholieke en socialistische organisaties het fietsen nog toegankelijker door rijwielclubs op te zetten en fietsen te verhuuren aan leden uit de arbeidersklasse.

In korte tijd raakten de drukste boulevards en hoofdstraten van Europa overspoeld met fietsen. In een tijd waarin er voor de gemiddelde arbeider amper mogelijkheden waren om zich snel door de stad te verplaatsen, bracht de fiets een wereld aan mogelijkheden – en snelheid. In *The Wheels of Chance* beschrijft H.G. Wells hoe opwinding en paniek hand in hand gingen bij het rijden op een fiets: ‘De herinnering aan de beweging sluimert in je beenspieren, en zo draaien ze door en door. Je rijdt door Dromenland op wonderbaarlijke droomfietsen die veranderen en groeien; je rijdt van torenspitsen en trappen af en over afgronden heen; je staat gruwelijke angsten uit terwijl je zweeft boven onbewoonde steden, tevergeefs op zoek naar een rem waar je hand niet bij kan, en die je moet redden van een val in het diepe; je plonst in kolkende rivieren en stort je hulpeloos op monsterlijke obstakels.’

Niet iedereen deelde het enthousiasme van Wells, en meerdere deskundigen hekelden deze nieuwlichterij. Een vooraanstaande Franse arts en wetenschapper beweerde dat fietsen ernstige gezond-

heidsrisico's met zich meebracht, vooral als je het deed na seksuele gemeenschap te hebben gehad. Hij maakte zich in het bijzonder zorgen over de gevolgen voor vrouwen, want fietsen kon bij hen 'genitale bevrediging en erotische gevoelens' teweegbrengen, en zelfs 'sportieve masturbatie'. Andere prominenten, onder wie een beroemde criminoloog, zeiden bezorgd dat de fysieke inspanning die het fietsen vergde mogelijk 'criminele en agressieve neigingen stimuleert'.

Uiteindelijk waren er maar weinig mensen die deze waarschuwingen serieus namen. De fiets drong door in alle rangen en standen, en er brak een periode aan van culturele glorie die bijna een halve eeuw zou duren. De fiets werd zo'n onderdeel van het dagelijks leven dat niemand hem over het hoofd kon zien. Fietsers maakten tochtjes door de stad en klaagden over het verkeer en de ongelukken. Kostbare advertenties vulden de kranten met foto's van de nieuwste fietsaccessoires, en politici voerden fietsbelastingen in om inkomsten binnen te halen. Er waren zelfs berichten over wanhopige jongens die hun moeders fiets stalen, en over beroemdheden die tijdens het fietsen vermoord waren. Een ooit zo nieuwerwets toestel was een vertrouwd massaproduct geworden, een praktisch en goedkoop transportmiddel voor volwassenen over de hele wereld. En voor jongetjes stond een glanzende nieuwe fiets boven aan elke verlanglijst.

Gino concentreerde zich in de zomer voor hij naar de zesde klas ging op zijn prijs. 'Die berg raffia waar ik tot mijn knieën in zat – zo vertelde mijn goeie vader Torello me – moest een solide fiets opleveren waarop ik zodra het herfst werd elke dag naar Florence kon rijden.' En zo ging het. Aan het eind van de zomer vulde Torello Gino's verdiensten aan met wat eigen geld, en Anita en Natalina droegen bij met spaarcentjes voor hun bruidsschat. 'Ik kon zeker geen nieuwe fiets kopen, laat staan een racefiets,' vertelde Gino, maar hij kon wel genoeg bij elkaar sprokkelen voor een roestig vierdehands karretje dat eindelijk helemaal van hemzelf was. En toen het zover was, kon hij aan niets anders meer denken. 'Je kunt je mijn blijdschap voorstellen. De eerste nachten bleef ik maar woelen in mijn bed, zo graag wilde ik dat het dag werd en ik erop kon rijden.'

De dag brak aan, en daarmee ontsloot zich een nieuwe wereld, voorbij de grenzen van Ponte a Ema. ‘De wegen naar ons dorp gingen allemaal naar boven en beneden – aantrekkelijke routes voor wie kon fietsen. Door mijn passie voor de fiets reed ik zo elke dag naar school met vrienden uit het dorp en omringende plaatsen,’ legde Gino uit. Ze kozen altijd de langste en moeilijkste routes, en verschenen in de klas met vlekkerige gezichten ‘als een stel rijpe appels.’ ’s Avonds nam Gino zo nu en dan zijn vrienden mee op avontuur. Terwijl ze op een afstand toekeken, fietste hij stilletjes richting een lid van de *carabinieri*, of een politiemann. Als hij dichtbij genoeg was, maakte hij de man aan het schrikken met een schreeuw – om er dan in het donker snel vandoor te gaan voor ze hem te pakken kregen.

Gino’s favoriete tocht ging over een bijzonder steile heuvel met de bijnaam *Moccoli*, Toscaans voor ‘vloeken’, omdat de meeste mensen de berg verwensten wanneer ze eroverheen moesten. De route voerde Gino zo’n halve kilometer langs de zuidoever van de Arno, naar het Piazzale Michelangelo, dat door de plaatselijke bewoners ‘het balkon van Florence’ wordt genoemd. Het in 1876 voltooid plein bood een adembenemend uitzicht op de stad in al haar glorie. Je zag de bekende monumenten als de Ponte Vecchio, de beroemdste brug van Florence, en de Duomo, de indrukwekkende kathedraal die oprijst boven de rode daken van het stadscentrum. Maar er waren ook minder bekende schatten als de joodse synagoge, gebouwd van oker- en crèmekleurig steen en bekroond met een drietal opvallende koepels, bedekt met koper dat met de tijd grijsgroen was verkleurd. Het Piazzale Michelangelo bood een panoramisch, een museum waardig uitzicht op dit alles.

Wanneer hij bezweet en met bonkend hart arriveerde op het Piazzale, nam Gino eerst het uitzicht in zich op. Daarna stortte hij zich op de opwindende rit heuvelafwaarts, de stad in. ‘Als ik Florence in reed, was de lucht schoon. Je rook de frisse geur van het gebladerte en de weiden. Het water van de Arno was kristalhelder, net als het water van de Ema bij mijn geboorteplaats,’ zei Gino. Na een kindertijd in het rustige Ponte a Ema was Florence een verleidelijke bijenkorf vol bedrijvigheid, gonzend van onbekende nieuwe geluiden, kleuren en smaken. Om te beginnen waren er mannen met beroepen waarvan

Gino het bestaan niet kende. Voddenmannen verkochten gebruikt textiel als poetslappen; mannen repareerden kapotte paraplu's of herstelden scheuren in potten met ijzerdraad. Aan het eind van de lente waren er straatventers die kaartjes aan de man brachten voor het populaire krekelfestival in het Parco delle Cascine.

In de drukke straten ontdekte Gino de legendarische Florentijnse voedselverkopers, zoals de venters met pompoenzaden – altijd een populaire traktatie – die bij de parken te vinden waren. Anderen bakten *pattone*, zoete broodjes van kastanjemeel, en voorbijgangers mochten voelen hoe heet de broodjes wel niet waren. Er waren slagers die *roventini* verkochten, gemaakt van gefrituurd varkensbloed met Parmezaanse kaas, waar ze reclame voor maakten met een afbeelding van een varken dat zei: 'Ik ben om op te eten.' Elders waren er boeren die rondfietsten met sla en radijs, en verkopers van orgaanvlees die kleine kraampjes hadden op de straathoeken en vooral legers miauwende katten aantrokken. Maar voor een onverbeterlijke zoetekauw als Gino waren de *perecottari* misschien nog wel het meest verleidelijk; bij vrijwel elke school stond een kraampje waar je hun gestoofde appels en peren kon kopen, gedrenkt in siroop.

Hoe opwindend het straatleven ook was, er ging niets boven de fietsenmakerij waar Gino's oudere neef Armando Sizzi werkte. Met fietsframes die in diverse stadia van onttakeling aan haken aan het plafond hingen, leek het er op een slagerij. Maar de sfeer, een bedwelmende mengelmoes van fietssmeer, sigarettenrook en mannengelach, deed eerder denken aan een herenkapsalon.

De winkel speelde een grote rol in het buurtleven, hoe onaanzienlijk de buitenkant er ook uitzag. Op drukke namiddagen gonsde het er van bedrijvigheid. Serieuze wedstrijrijders, zowel amateurs als aspirant-beroepsrenners, kwamen er voor nieuwe banden en om verhalen uit te wisselen over oefenritten en lokale wedstrijden. Ze mengden zich onder de gewone fietsers die wachtten op een reparatie en geïnteresseerde buurtbewoners die alleen een praatje kwamen maken. Met een moersleutel in de hand stond Sizzi ze allemaal te woord, en hij wisselde grappen uit terwijl hij gebroken kettingen repareerde en wielen verving.

Sizzi was een warme, spraakzame man, die het leuk vond om zijn klanten en vrienden aan zijn verlegen neefje voor te stellen. Geen van hen lijkt een noemenswaardige rol te hebben gespeeld in het leven van Gino, op één persoon na: Giacomo Goldenberg. Goldenberg was vanuit Oost-Europa naar Florence gekomen en vertelde een levensverhaal dat in niets leek op al het andere dat Gino tot dan toe had gehoord.

Giacomo Goldenberg was een bebrilde jongeman met bruine ogen en pikzwart haar. Hij was geboren in de stad Chisinau, toentertijd onderdeel van het Russische Rijk en nu de hoofdstad van Moldavië. Goldenbergs familie kwam rond 1912 naar Italië, met een stroom van immigranten die vanuit Oost-Europa wegvluchtten voor gewelddadige aanvallen op joodse gemeenschappen. In Italië was de joodse bevolking volkomen geïntegreerd, maar toch was de verandering in leefstijl die dit nieuwe land met zich meebracht aanzienlijk. Na zich jarenlang in het Jiddisch en Russisch te hebben uitgedrukt, moesten ze vanuit het niets Italiaans leren en zich begeven op het glibberige pad van het *dialetto*, oftewel het lokale Italiaanse dialect. Oudere immigranten moesten omzien naar ander werk; de kinderen gingen naar Italiaanse scholen en moesten nieuwe vriendjes maken. Zelfs eten en muziek – de geneugten van het dagelijks leven – veranderden in dit land van pasta's en Puccini. Voor velen was het zoeken naar een plekje in dit nieuwe land een dramatische en desoriënterende overstap.

Er waren maar weinig jongemannen die de uitdaging om in Italië een nieuw leven op te bouwen zo goed oppakten als Goldenberg. Hij wist zijn nieuwe thuisland in alle opzichten in zijn hart te sluiten. Al binnen korte tijd na zijn aankomst sprak hij de taal vloeiend. Vervolgens begon hij een studie aan een Italiaanse universiteit, iets wat voor velen die in Italië geboren en getogen waren onhaalbaar was. Na zijn afstuderen ging hij werken bij een textielhandel in Florence. Hij raakte bevriend met vele niet-joodse Italianen, onder wie Armando Sizzi, die het antisemitisme dat Goldenberg in Chisinau aan den lijve had ondervonden verafschuwde.

Toen Sizzi omstreeks 1925 Gino aan Goldenberg voorstelde, was er

meteen een klik. Gino begon net te ontdekken dat hij heel reislustig was, en Goldenberg, zestien jaar ouder, was misschien wel de meest wereldwijze man die Gino ooit had ontmoet. Hij was goed opgeleid, beheerste meerdere talen en was door half Europa getrokken, en dat in een tijd waarin de meeste Italianen uit Gino's klasse hun hele leven in de stad of het dorp doorbrachten waar ze geboren waren. En Goldenberg van zijn kant voelde zich aangetrokken tot Sizzi en Gino – hartelijke mensen die vriendelijkheid brachten op een onbekende plek. Via alledaagse gesprekjes in de winkel, en wellicht onder het genot van een gezamenlijk genuttigde kom *pappardelle* of risotto, werd deze wederzijdse nieuwsgierigheid uitgebouwd tot een respectvolle vriendschap.

Een aantal jaren later vertrok Goldenberg vanuit Florence naar de havenstad Fiume in Noordoost-Italië (tegenwoordig het Kroatische Rijeka), waar hij trouwde met een bakkersdochter en een succesvolle handel begon met de import van timmerhout. Maar er was onmiskenbaar een stevige basis gelegd voor vriendschap. Noch Goldenberg, noch Sizzi en Gino waren zich hier toen van bewust, maar met de tijd zou dit een van de belangrijkste relaties in hun leven blijken te zijn.

Bij alle verlokkelijke, kosmopolitische drukte van deze volwassenen wereld die Gino net begon te ontdekken, vonden er onheilspellende ontwikkelingen plaats. Op een herfstavond in 1925 vertrouwde vader Torello Gino meerdere socialistische pamfletten en boeken toe, vergezeld van een strenge waarschuwing: 'Politiek is een valkuil. Onthoud dat. Hou je er verre van.'

Torello Bartali zei dat de jongen de stapel moest verstoppen in een verborgen hoekje op zolder. Uit Torello's blik en zijn gespannen toon maakte Gino op dat hij een belangrijke taak toebedeeld had gekregen.

Torello had redenen te over om zich zorgen te maken. Hij was een dagloner zonder noemenswaardige politieke invloed, maar was wel actief binnen de socialistische partij en lokale politieke campagnes voor arbeidersrechten in het Italië van Mussolini, waar het steeds ge-

vaarlijker werd om een proteststem te laten horen. Kort nadat hij in 1922 aan de macht was gekomen, begon de Duce zijn tegenstanders de mond te snoeren, vooral degenen die via de pers hun afkeuring lieten blijken. Kort achter elkaar vaardigde hij meerdere verordeningen uit die het voor journalisten gevaarlijk maakten om in vrijheid te schrijven, en die ook verder iedereen intimideerden die kritiek had op het fascisme. Halverwege 1924 stelde Giacomo Matteotti, een prominente socialist, in het parlement dat de fascisten bij verkiezingen kort daarvoor gefraudeerd hadden. Een paar dagen later werd Matteotti ontvoerd en vermoord. Zijn dood kwam bij veel Italianen hard aan.

In Florence was sinds enige tijd een groep activisten onder de naam Italia Libera bezig antifascistische sentimenten te mobiliseren. Voor deze groep Florentijnen, die bestond uit veteranen uit de Eerste Wereldoorlog uit alle rangen en standen, van advocaten tot spoorwegarbeiders, was het fascisme een belediging van de democratie. Als tegenoffensief publiceerden ze een ondergrondse krant genaamd *Non Mollare!* – ‘Geef niet toe!’

Gaetano Pilati, een gepensioneerde socialistische afgevaardigde en eigenaar van een bedrijf waar Torello Bartali soms werkte als arbeider, ondersteunde Italia Libera actief. Eind oktober 1925, om halftwaalf ’s nachts, lagen Pilati en zijn vrouw te slapen toen een stel fascistenvia een ladder het raam van hun slaapkamer wist te forceren. De eerste, een kleine man met de pet over zijn ogen getrokken, dreigde met twee revolvers. De tweede sommeerde Pilati om mee te komen naar het hoofdkwartier van de fascistenvia. Pilati gehoorzaamde en begon op de rand van zijn bed zijn broek over zijn ene been te trekken. Het andere been was hij kwijtgeraakt in de Eerste Wereldoorlog. Toen vroeg een van de boeven hem: ‘Ben jij echt Pilati?’

‘Ja,’ antwoordde Pilati.

Direct daarna schoten beide boeven op hem. Pilati rolde van het bed af, gewond maar nog steeds in leven. Terwijl de indringers via dezelfde weg ontkwamen, schreeuwde zijn vrouw het uit. Pilati bleef nog drie dagen leven, maar bezweek toen aan zijn verwondingen.

Torello was ondersteboven door de dood van zijn werkgever. ‘Be-

grijp je dat?’ zei hij tegen zijn jonge zoon toen hij de belastende socialistische pamfletten aan hem toevertrouwde. ‘Ik kwam op voor een ideaal omdat ik een rechtvaardiger wereld wil voor mijzelf en anderen. En dit is het resultaat: ze hebben mijn kameraden vermoord en ik moet mijn boeken en overtuigingen verstoppen.’

Gino zou als weinig anderen leren de politiek te zien als de elementaire kracht die ze is – met het unieke vermogen om iemand op te sturen of neer te halen, om de burgers van een land te verenigen voor een gezamenlijk doel of ze tegen elkaar op te zetten in een bloedige strijd. De waarschuwing van Torello zou Gino de rest van zijn leven bijblijven. Maar op zijn elfde moet dit hebben gevoeld als een andere wereld. Gino kon de ernst in Torello’s stem bevatten, maar uiteindelijk was politiek nog een abstract begrip, een notie op afstand voor een jongen wiens gevoel in beslag werd genomen door iets totaal anders.